

ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ. Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗΣ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα βιβλία αρχίζουν και χρησιμοποιούνται συστηματικά στην εκπαίδευση μετά την ανακάλυψη της τυπογραφίας από τον Γουτεμβέργιο. Η τυπογραφία γνωρίζει μεγάλη άνθηση και εξαπλώνεται στα μεγάλα κέντρα της εποχής (Βενετία, Παρίσι, Πράγα). Η εικονογράφηση ακολουθεί την εξέλιξη του βιβλίου και δίνεται ιδιαίτερο βάρος στην εικονογράφηση των βιβλίων από σημαντικούς ζωγράφους και χαράκτες. Το πρώτο σχολικό βιβλίο στο οποίο υπάρχει εικονογράφηση, είναι το βιβλίο «Orbis Sensualium Pictus» του John Amos Comenius (1657). Το βιβλίο αυτό περιέχει 150 μαθήματα, καθένα από τα οποία είναι εικονογραφημένο με μια εικόνα. Υπήρξε το πιο διαδεδομένο σχολικό βιβλίο στη Γερμανία για έναν αιώνα. Μίμηση του βιβλίου αυτού είναι το «The London Vocabulary» του James Greenwood. Και στα δύο βιβλία χρησιμοποιήθηκαν μικρές εικόνες με τη μέθοδο της ξυλογραφίας (Κανταρτζή, 2003, 40).

Η ξυλογραφία έκανε δυνατή την αναπαραγωγή πολλών αντιγράφων και ήταν το πρώτο βήμα για την ευρεία διάδοση της εικόνας καθώς αποτελούσε μια φθηνή μέθοδο εικονογράφησης.

Στα ελληνικά τυπογραφεία, στις χώρες της διασποράς, όπου είχαν καταφύγει οι Έλληνες λόγιοι μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, τυπώνονται ένα πλήθος διδακτικών εγχειριδίων (Δαμιλάς, Μανούτιος, Καλλέργης, Βλαστός, Γλυκός, Σάρρος). Το Ελληνικό βιβλίο ακολουθεί στην εικονογράφηση τις εκεί εξελίξεις και τάσεις. Ο Ζαχαρίας Καλλέργης επέδρασε σημαντικά στην εξέλιξη της πορείας της εικονογράφησης των ελληνικών βιβλίων, καθώς από το τυπογραφείο του εκδίδονται εκδόσεις με ιδιαίτερη καλαισθησία.

2. 19^{0ς} ΑΙΩΝΑΣ

Η εικονογράφηση παιδικών βιβλίων για εκπαιδευτικούς λόγους αρχίζει με την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους. Τότε αρχίζουν να τυπώνονται τα πρώτα σχολικά βιβλία με άτεχνη και υποτυπώδη εικονογράφηση επηρεασμένη κυρίως από το αρχαιοελληνικό κλασικό ιδεώδες (Μπενέκος, 1998, 24). Το 19^ο αιώνα υπάρχει περιορισμένη εικονογράφηση στα βιβλία και κυρίως για διακοσμητικούς λόγους.

Η τεχνική που ακολουθείται μέχρι το 1890 είναι της ξυλογραφίας σε όρθιο ξύλο. Πολλές ξυλογραφίες μάλιστα είναι παρμένες από βιβλία του εξωτερικού και επαναλαμβάνονται πολλές φορές σε διαφορετικά βιβλία. (π.χ. η γάτα, το λιοντάρι, ο αετός).

Στα σχολικά βιβλία η εικονογράφηση εισάγεται με την «Ελληνική Χρηστομάθεια» του Ραγκαβή (1841). Οι εικόνες που χρησιμοποιούνται βέβαια στα σχολικά βιβλία

συχνά εξυπηρετούν και τους διδακτικούς στόχους, ιδίως στα αλφαβητάρια την εκμάθηση των γραμμάτων και συχνά οι εικόνες που χρησιμοποιούνται επιλέγονται γι' αυτόν τον σκοπό. Έτσι έχουμε συχνά εικόνες ζώων και φυτών για την εκμάθηση γραμμάτων (Αλφαβητάριο του Γ. Κωνσταντινίδου, Αθήνησι, 1860, Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδέλφειας, σελ. 4-5 αετός, γαλή, ίππος, ζαχαροκάλαμον κ.λ.π.).

Το πρώτο αναγνωστικό που εμφανίζεται με συστηματική διδασκαλία των γραμμάτων με εικόνες είναι το «Μέγα Αλφαβητάριον κατά νέαν μέθοδον συντεταγμένον» του Χ. Πούλιου το 1880. Για τη διδασκαλία των γραμμάτων σε κάθε σελίδα του αλφαβηταρίου είναι ζωγραφισμένο ένα ζώο ή ένα αντικείμενο (Κανταρτζή, 1994, 32).

Γύρω στα 1890 εμφανίζονται σε περιοδικά των Αθηνών οι πρώτες αδέξιες τσιγκογραφίες και φωτοτσιγκογραφίες. Την τσιγκογραφία καλλιεργούν πολλοί τσιγκογράφοι όπως ο Καζάνης, ο Οικονόμου, ο Πλατύς και ο Αριστείδης Λάιος.

Η θρησκεία φαίνεται να καταλαμβάνει κυρίαρχο τμήμα του περιεχομένου των βιβλίων και αυτό αντανakλάται και στην εικονογράφηση των βιβλίων και των περιοδικών (παράδειγμα το πρώτο εικονογραφημένο περιοδικό για παιδιά η «Εφημερίς των Παίδων» διακατέχεται από έντονη θρησκευτικότητα). Η ηθικολογία και ο διδακτισμός χαρακτηρίζουν τα βιβλία της εποχής. Οι τίτλοι των βιβλίων είναι ενδεικτικοί (Μαθήματα Ηθικής, 1838, Εν Σμύρνη, Εκ της Τυπογραφίας Α. Πατρικίου, Πατρική Συμβουλή προς τη Θυγατέρα μου, 1838, Αθήναι, Εκ της Βασιλικής Τυπογραφίας). Κυκλοφορούν ακόμα πολλές διασκευές των Μύθων του Αισώπου, όπου και πάλι τονίζεται το ηθικό τους περιεχόμενο.

Τα κοινωνικά πρότυπα που μεταφέρονται μέσα από τα λογοτεχνικά και σχολικά βιβλία, τόσο από τα κείμενα όσο και από την εικονογράφηση, προάγουν τις επιδιωκόμενες από την κοινωνία αρετές δηλαδή την υπακοή, την ευσέβεια, τη σύνεση, το ήθος. Τέχνη και λογοτεχνία εξυπηρετούν διδακτικούς και ηθικούς στόχους.

Την περίοδο αυτή ο ρόλος των αναγνωστικών είναι ιδιαίτερα σημαντικός καθώς αποτελούν το μοναδικό μέσο για την επαφή του παιδιού με το γραπτό λόγο. Τα αναγνωστικά ελέγχονται από τη Βασιλική Τυπογραφία και καθορίζεται με ιδιαίτερη αυστηρότητα το περιεχόμενό τους καθώς ως προϋπόθεση τίθεται «να μην εμπεριέχει διδασκαλίας ή γνώμας, επιβλαβείς δια την θρησκείαν ή την ηθικήν και πνευματικήν του ανθρώπου ανάπτυξιν και εκπαίδευσιν».

3. 1900-1930

Εισάγεται η έγχρωμη εικονογράφηση. Χρησιμοποιούνται νέες μέθοδοι εκτύπωσης όπως είναι η φωτοτσιγκογραφία, η φωτολιθογραφία, η τετραχρωμία.

Στα πρώτα χρόνια του αιώνα φαίνεται ότι δίνεται ιδιαίτερο βάρος στην εικονογράφηση των βιβλίων. Το πόσο σημαντική είναι η εικονογράφηση των βιβλίων αυτή την περίοδο φαίνεται και από τους τίτλους των βιβλίων, στα οποία τονίζεται ότι περιέχουν πολλές εικόνες. Πολλές φορές δε σημειώνεται το όνομα του εικονογράφου ενώ πολλές εικόνες εξακολουθούν να προέρχονται από το εξωτερικό. Στα 1915 έχουμε το πρώτο έγχρωμο Αλφαβητάριο των Ιωαννίδου-Αρσένη.

Από το 1917 και μετά φαίνεται ότι πνέει ένας διαφορετικός άνεμος. Δίνεται ιδιαίτερο βάρος στην εικονογράφηση που είναι πλούσια και ακολουθεί συνήθως το κείμενο έχοντας στενή σχέση με αυτό. Το πρώτο δεκαεξασέλιδο είναι συνήθως έγχρωμο. Ορόσημο μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί στα σχολικά βιβλία το Αλφαβητάρι με τον Ήλιο σε εικονογράφηση του Κωνσταντίνου Μαλέα. Ο Μαλέας δημιούργησε μια σειρά εικόνων που έδεσαν απόλυτα με το κείμενο, χωρίς η εικονογράφηση να το υπερσκελίζει ή να το υποβιβάζει.

Άλλα πολύ σημαντικά ονόματα που ασχολήθηκαν με την εικονογράφηση των βιβλίων είναι ο Λύτρας, ο Γεραλής, ο Δημητριάδης, ο Κεφαλληνός, ο Βυζάντιος.

Στο περιεχόμενο εξακολουθεί να επικρατεί ο έντονος διδακτισμός και ο ηθοπλαστικός χαρακτήρας. Η εικονογράφηση των βιβλίων ακολουθεί την πορεία της ελληνικής ζωγραφικής που αυτή την περίοδο έχει ηθογραφικό περιεχόμενο. Η κύρια θεματολογία των βιβλίων ακολουθεί το γνωστό τρίπτυχο Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια.

4. 1930-1970

Γνωστοί Έλληνες ζωγράφοι και χαρακτές ασχολήθηκαν με την εικονογράφηση βιβλίων αυτή τη χρονική περίοδο. Το μάθημα της εφαρμογής της χαρακτηριστικής στην τυπογραφία και τη διακόσμηση του βιβλίου αρχίζει να διδάσκεται στη Σχολή Καλών Τεχνών το 1939. Οι περισσότεροι από τους φοιτητές ασχολήθηκαν αργότερα με την εικονογράφηση των σχολικών εγχειριδίων του δημοτικού και του γυμνασίου (Π. Βυζάντιος, Κ. Γραμματόπουλος, Β. Κατράκη, Α. Τάσσος, Γ. Μόραλης, Κ. Μαλέας, Α. Γεραλής, Β. Γερμενής, Γ. Λιδάκης, Λ. Μοντεσάντου, Ε. Παπαδημητρίου, Δ. Βώττης, Κ. Θεταλός, Τ. Καλμούχος).

Έχουμε ποιοτική αναβάθμιση της εικονογράφησης. Εμφανίζονται αξιόλογοι ζωγράφοι όπως ο Κόντογλου, ο Κοψίδης, ο Βασιλείου, η Μοντεσάντου, ο Αστεριάδης, ο Κεφαλληνός. Εξέχουσα θέση κατέχει ο Κώστας Γραμματόπουλος καθηγητής χαρακτηριστικής στην ΑΣΚΤ, ο οποίος εικονογράφησε δύο αλφαβητάρια που έμειναν στην ιστορία, «Τα Καλά Παιδιά» (1949) των Επαμεινώνδα και Γεραντώνη και το «Αλφαβητάριο» (1956) των Γιαννέλη-Σακκά.

Το τρίπτυχο βέβαια **Θρησκεία-Πατρίδα-Οικογένεια** εξακολουθεί να υφίσταται. Το ηρωικό παρελθόν κυριαρχεί και η εικονογράφηση έχει έντονο ιδεολογικό περιεχόμενο. Κυρίως αυτό φαίνεται στα αναγνωστικά της μεταξικής περιόδου όπου το περιεχόμενο των βιβλίων και η εικονογράφηση φαίνεται ότι εξυπηρετούν την πολιτική ιδεολογία. Τα βιβλία αλλάζουν εξώφυλλα, κείμενα προστίθενται, στα αναγνωστικά κυριαρχούν οι μικροί φαλαγγίτες.

Η θεματολογία που επικρατεί φαίνεται και από τα περιεχόμενα των αναγνωστικών και παιδικών βιβλίων όπου τα κείμενα χωρίζονται σε κύκλους (Από το θρησκευτικόν βίον, από τον εθνικόν βίον, από τον ηθικόν και κοινωνικόν βίον, από τον οικογενειακόν βίον, Αναγνωστικόν Στ' Δημοτικού, 1961).

5. 1970-ΣΗΜΕΡΑ

Στις αρχές της δεκαετίας του 70 εξακολουθεί να κυριαρχεί η παιδιάστικη εικονογράφηση και ο διδακτισμός. Μεγάλη εξέλιξη σημειώνεται με την ίδρυση του Κύκλου του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου το 1969, που απονέμει και το πρώτο βραβείο εικονογράφησης το 1970, αναγνωρίζοντας τη μεγάλη σημασία της εικονογράφησης. Η εμφάνιση νέων συγγραφέων και εικονογράφων δίνει νέα ώθηση στην παραγωγή βιβλίων παιδικής λογοτεχνίας. Η έγχρωμη εικονογράφηση κερδίζει έδαφος συνέχεια. Βέβαια στην αρχή της δεκαετίας του 70 η κατάσταση στο χώρο του παιδικού βιβλίου εξακολουθεί να είναι απογοητευτική. Η εικονογράφηση εξακολουθεί να εξυπηρετεί και αυτή τον ηθοπλαστικό χαρακτήρα των βιβλίων και η θεματογραφία κινείται γύρω από το γνωστό τρίπτυχο (Ασωνίτης, 2001, 116).

Από τη δεκαετία του 80 δημιουργείται μία νέα κίνηση που δίνει μεγάλο βάρος στο ρόλο της εικονογράφησης, η οποία τώρα έρχεται να εξυπηρετήσει και αισθητικούς προσανατολισμούς. Το εικονογραφημένο βιβλίο γίνεται πόλος έλξης πολλών αξιόλογων και ταλαντούχων καλλιτεχνών δημιουργώντας ένα ανανεωτικό κλίμα στην εικονογράφηση των βιβλίων.

Τα θέματα των βιβλίων τώρα ξεφεύγουν από τη γνωστή θεματολογία και θέτουν θέματα με κοινωνικούς προβληματισμούς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ασωνίτης, Π. (2002) *Η Εικονογράφηση στο Βιβλίο Παιδικής Λογοτεχνίας*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα
2. Κιτσαράς, Γ. (1993) *Το Εικονογραφημένο Βιβλίο στην Νηπιακή και Πρωτοσχολική Ηλικία*, Παπαζήσης, Αθήνα
3. Κανταρτζή, Ε. (1992), Τα στερεότυπα για το ρόλο των δυο φύλων μέσα από τις εικόνες των αναγνωστικών, *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 62, σελ. 55-64
4. Κανταρτζή, Ε. Ιστορία των ελληνικών αναγνωστικών βιβλίων, *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 75, 1994, 1ο μέρος. Σελ. 30-34
5. Κανταρτζή, Ε. (1994) Ιστορία των ελληνικών αναγνωστικών βιβλίων, *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 76, 2^ο μέρος. Σελ. 44-50
6. Κανταρτζή, Ε. (1999) Ιστορία των ελληνικών αλφαβηταρίων, *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 101, σελ. 59-69
7. Κανταρτζή, Ε. (2002) Το θεματικό περιεχόμενο της εικονογράφησης των αλφαβηταρίων (1930 μέχρι σήμερα), *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 123, 55-64

8. Κανταρτζή, Ε. (2002) *Ιστορική Αναδρομή της Εικονογράφησης των Παιδικών και Σχολικών Βιβλίων*, Εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
9. Κανταρτζή, Ε. (2003) *Τα Στερεότυπα του Ρόλου των Φύλων στα Σχολικά Εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου*, Εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη
10. Κουκουλομάτης, Δ. (1993) *Λογοτεχνία και Εικονογράφηση*, Βιβλιονομία, Αθήνα
11. Μπενέκος, Α. (1981) *Το Εικονογραφημένο Παιδικό Βιβλίο*, Δίπτυχο, Αθήνα
12. Σιβροπούλου, Ε. (2004) «Η ιστορία του εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου μετά τον Κομένιο», *Μακεδόν*, 13, 17-26
13. Φαρμακίδης, Γ. (1975) *Η Ιστορία του Εικονογραφημένου μας Βιβλίου*, Θεσσαλονίκη

Πρακτικά του 2^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα «Θεωρητικές και Ερευνητικές Προσεγγίσεις στην Εκπαιδευτική Πραγματικότητα», 2006, Δράμα, σελ. 809-820.

**Δρ. Ευαγγελία Κανταρτζή
Πρόεδρος ΕΚΕΔΙΣΥ**